

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Ծ Ի Ա Ծ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ՄԻԹԱՐԵԱՆՅ ԿԱԹՈՒԽՈՒԹԻՒՆԸ,

Բ.

Հարցուցեր էինք առաջին յօդուածին մէջ (*) թէ արդեօք Մխիթարեանք չորս վարդապետաց որ խօսքերէն կամ որ գրուածքէն առիթ առեր են կասկած ձգելու ուրիշներուն սիրար թէ նոքա մարմնով միայն իրենցմէ զատուեր են, իսկ մաքով եւ սրտով իրենց հետ մէկ են:

Ձեռն կրնար բսել թէ առիթն այս է որ լուռ կեցեր են վարդապետները մինչեւ ցայժմ, այսինքն ոչ խօսք մը բերեր են Մխիթարեանց դաւանած կամ ցուցուցած կաթողիկոսութեանը դէմ, եւ ոչ տող մը բան գրած են.—նոցա քարոզութիւնները լսողները կենդանի, գրուածքները տպագրուած են բոլոր մեծի մասին:

Ձեռն կրնար բսել թէ իրենց հետ կամ իրենց նման կաթողիկէներու հետ մտերմական թղթակցութիւններ ունին.—գիտեմք որ այնպիսի գաղտնիքները դուրս հանելու պատրաստ են իրենք:

Ձեռն կրնար բսել թէ իրենց կաթողիկոսութեանը եւ բնդհանրապէս կաթողիկէաց վրայ տեսնուած պակասութիւնները պարտրկելու կամ արդարացրելու աշխատեր են վարդապետները.— ոչ ապաքէն այդ արուեստը իրենց կարողութեան վեր եւ իրենց խղճմտանքին հակառակ տեսածներնուն համար է որ բաժնուեցան հեռացան անոնցմէ վարդապետները:

Ապա ուրեմն իրաւունք ունէինք հարցրելու թէ անոնց սրտով Մխիթարեան եւ կաթողիկ լիւնելուն ինչ ապացոյցներ ունէին իրենց ձեռքը:

Բայց մէք թողումք Մխիթարեանները, նայիմք թէ ազգայնոց կարծիքն ու դատաստանը ինչ է այս բանիս վրայ:

Անոնք որ „Յայտարարութիւն անցից Մուրատեան վարժարանին“ բնուած գիրքը արժանաւոր մտադրութեամբ չեն կարդացած, եւ „Պատմութիւն եւ պատճառք Վերադարձի երկից Վարդապետաց“ անունով տետրակը եւ

(*) Տես թիւ Դ, էջ 44 — 47:

անոր „ճաւելուածը“ չեն հասկըցած, ինչ իրաւամբ եւ ինչ կերպով կրնան գիտնալ վարդապետներուն միտքը, կամ դատել անոնց գործերն ու խօսքերը:

Ո՞վ տուեր է նոցա այն հեղական գիտութիւնը՝ որով հասկընան թէ չորս վարդապետներն առանց կարօտ լինելու հացի, աշխատութեան, փառաց եւ հանգստութեան՝ ինչո՞ւ համար այնչափ թշնամութեանց, բամբասանաց, կասկածանաց, զրպարտութեանց, բռնութեանց, խաբէութեանց զո՞րք ըրին իրենք զիրենք:

Թող կարդան ուրեմն այն գրուածքները եւ ուղիղ հասկընան, եւ անկէջ ետքը կրնամք յուսալ որ կարող լինին դատաստան կտրելու արդարութեամբ:

Իսկ եթէ գտնուին այնպիսի բարեմիտներ որ արդէն կարդացեր ու հասկըցեր են այն գրուածքները, եւ դարձեալ կհաւատան Միսիթարեանց բրած զրպարտութիւններուն, պէտք է ըսել թէ երդում բրած են բարւոյն չար ըսելու եւ լուսոյն խաւար: Ինչ ըսեմք այնպիսեաց:

Եւ ահա ուր ուրեմն բերանը կբանայ անդիէն Միսիթարեան կաթողիկը եւ կպատասխանէ մեզի. „Այն տետրակները կարդամք չկար, դամք՝ մեք լաւ գիտեմք թէ այդ վարդապետաց վերադարձը անկեղծ մտօք չէ եւ չը կրնար լինել. եւ ասոր առաջին եւ զիսաւոր „ապացոյց այս է մեզի համար որ դոցա ինչ „գովելի բնաւորութեան տէր եւ ինչպէս հարազատ Միսիթարեան եւ շերմեռանդ կաթողիկ եղածը աղէկ գիտեմք. արդ ինչպէս կրնայ լինել որ այնքան փոխուին եւ հեռանան իրենց վկայեալ յատկութիւններէն, որ նաեւ հակառակ ելլեն բանիւ եւ գրով թէ „Միսիթարեանց եւ թէ առհասարակ ամենայն „պապականաց“:

Վարդապետները պէտք է շնորհակալ լինին Միսիթարեանին այս վկայութեանը՝ միայն անոր համար որ ինքն իւր խօսքովը կբանդէ իրեն կարծիքը, եւ սուտ կհանէ իրեն բրած զրպարտութիւնը: Եւ յիրաւի:

Եթէ այն վարդապետներուն բնաւորութիւնը աղէկ ու գովելի ճանչցեր էին Միսիթարեանք, միթէ չէին ճանչցած նոցա անկեղծութիւնը. միթէ չէին վկայեր թէ անոնց արդարացի համարձակութիւնն ու հեռատես ճշմարտասիրութիւնն էր որ պատճառ եղած էր միաբանութեան մէջի զիսաւոր եւ ծանր պաշտօնները անոնց յանձնելու տարիներով: Իսկ եթէ նոցա բնաւորութեան հիմը կեղծաւորութիւն էր, ո՞չ

ապաքէն ամենապարսաւելի բնաւորութեան տէր պէտք էր ճանչնալ զանոնք. վասնզի յայտնի է որ կեղծաւորութիւնը ամէն տեսակ աղէկութեան որդն է՝ փճացրնողն է:

Բայց մեք կհաստատեմք, եւ ամենայն ճշմարտաւէրք պէտք է ընդունին եւ վկայեն, թէ այն վարդապետաց բնաւորութեան զիսաւոր յատկութիւնը անկեղծութիւնն էր, եւ անոր համար զատուեցան եւան Միսիթարեան միաբանութեանէն՝ յորում կեղծաւորութեան ախտը սկսեր էր բաւական կոտորածներ ընել քանի մը ժամանակէ ի վեր:

Երեք եւ չորս վարդապետներուն ատենով հարազատ Միսիթարեան եղածը ճշմարիտ է, եւ անկէջ եւս յայտնի է որ չորսն ալ Միսիթարեան միաբանութեան օգտին համար իրենց կեանքը դրած լինելին գործով ցուցուցեր են:

—Այո, կրսէ Միսիթարեանը, եւ կհարցընէ թէ ուրեմն ինչպէս կրնան այնքան պաղիլ այն միաբանութեանէն որ մինչեւ պատերազմին ալ անոր դէմ իբրեւ անհաշտ թշնամիք:

—Կպատասխանեմք թէ այն վարդապետաց Միսիթարեան միաբանութեան վրայ ունեցած սէրն ու անձնանուէր աշխատանքը միթէ Միսիթարեանց համար էր. ոչ ապաքէն ազգին համար՝ որոյ օգտին հիմնուած ու կազմուած գիտէին այն միաբանութիւնը: Ջարմանք չէ ուրեմն որ երբ տեսան վարդապետներն որ ազգին վնասակար է Միսիթարեան միաբանութիւնը՝ իրեն կեղակարծ եւ կեղծ վարմուճքովը, մանաւանդ այս ժամանակներս, պախարակեն անոր ընթացքը, իրենք չհետեւին անոր, եւ ուրիշներուն ալ ճանչցընեն անոր պակասութիւնը:

Եւ ո՞վ կրնար իրաւամբ բռնադատել զիրենք որ առաջնոյն պէս հարազատ եւ հաւատարիմ մնան Միսիթարեանց միաբանութեանը:

Իրաւ է ուրեմն այն վարդապետաց բնաւորութեանն ու առ միաբանութիւնն հաւատարիմ լինելուն համար տրուած վկայութիւնը: Բայց նոյն վարդապետներուն ինչ աստիճանի շերմեռանդ կամ պաղ կաթողիկ եւ պապական լինելուն ինչպէս կրնայ նոյն վկայութիւնը տալ Միսիթարեանը:

Պապականութիւնը միշտ ատելի եղած էր այն վարդապետաց, ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ Միսիթարեանց. սակայն վախճալով որ եթէ ատենէ դուրս յայտնեն իրենց ատելութիւնը՝ կրնան միաբանութեան Հոովմայ տիրապետական պահանջմունքներէն քաշած նեղութիւնները աւելցընել, եւ ազգին մէջ անպտուղ եւ վնասակար խռովութիւններ ել-

լեւոն պատճառ լինել, կրօնին ու կրօնաբերին, թէպէտեւ մէկ կողմանէ ալ անդադար կաշխատէին որ միաբանութիւնը բոլորովին գերի չլինի պապական բռնակալութեան:

Իսկ երբոր զատուեցան եւան իրաւամբ այն միաբանութենէն, ճշմարտ այնուհետեւ իրենց կարծեցեալ կաթողիկոսութիւնը եւ ջերմեռանդ պապականութիւնը:

Բայց մեք այս ալ հարցընեմք Մխիթարեանց: Եթէ իրենք այն չորս վարդապետները անգեղջ եւ անդարձ պապականներու տեղ դրած են, միթէ իրենք չէին քարոզողն ու ամէն տեղ հռչակողը թէ այն վարդապետները *բողոքական* (փրօթեսթան), եւ բողոքականներէն ալ աւելի թուլահաւատ են:—Ասոր պատասխանը իրենք չեն ուզեր տալ. բայց գիտնան որ յայտնի է մեզի իրենց քաղաքականութիւնը (*փոլիթիք*):

Գիտէին Մխիթարեանք որ այն տարիները Տաճկաստանի մայրաքաղաքին բնակիչ Հայերը երկու բանակ բաժնուած՝ կպատերազմէին իրարու դէմ. մէկը միւսին *բողոքական* կըսէր, եւ նա անոր *կաթոլիկ*, թէպէտեւ իրօք ոչ սա կաթոլիկ էր, եւ ոչ նա բողոքական: Այն կռուոյն ժամանակը աշխատեցան Մխիթարեանք որ կաթոլիկ համարեալ մասը ծածկաբար իրենք որսն, եւ իրաւընէ կաթոլիկ ընեն. ուստի ամենայն ջանք ըրին որ չորս վարդապետները զոնէ ազգին այն մասին ատելի լինին, որովհետեւ այնպէս ընկած էր բանն որ անոնք այն միջոցին *բողոքական* համարուած մասին պաշտպանութիւնն ու օգնութիւնը կվայելէին:

Իսկ երբ տեսան կամ մտքերինն զրին՝ թէ կրցան փոքր իշատէ ատելի ընել զանոնք ազգին կաթոլիկութեան հակամէտ երեւցող մասին, պէտք եղաւ աշխատիլ որ միւս բազմութիւ մասին ալ ատելի ընեն. ուստի սկսան ուղղակի եւ անուղղակի քարոզել թէ վարդապետները առաջուան պէս կաթոլիկ են, եւ անոնց միտքն ու ջանքն է զՀայերը կաթոլիկ ընել: Յայտնի բան է որ այս գրպարտութիւնն ալ նոյնչափ ոյժ ունէր՝ որչափ առաջինը. բայց պապական ոգով տոգորուած երեսին ամէն դիմակ կյարմարի. ամօթը այն Հայերուն է որ այնքան փորձերէն ետքն ալ նոցա խօսքերէն խաբուիլ ուզեցին կամ խաբուիլ ձեւացուցին, եւ սկսան կասկածանօք նայիլ վարդապետաց ազգային անձնանուէր աշխատութեանցը վրայ:

Մխիթարեանց մի միայն նպատակն էր՝ նախ զպապականները արգիլել որ այն վարդա-

պետաց բռնած ճամբուն չհետեւին, եւ երկրորդ՝ լուսաւորչականաց միտքը պղտորել որ զանոնք սիրով չընդունին եւ անոնց վրայ վըստահութիւն չունենան. այս վախճանիս հասնելու համար պէտք էր որ ձայն հանէին թէ վարդապետաց ըրածը կեղծիք է, դիտաւորութիւնը ծուռ եւ բռնած ճամբան վնասակար:

Հիմա տեսնեմք թէ մեր լուսաւորչական Հայերուն մէջէն որոնք հաւատացին կամ հաւատացող երեւցան Մխիթարեանց գրպարտութեանը:—Առջի բերանը՝ բաց իկաթողիկոսեան հակամէտ եւ Մխիթարեանց կուրօրէն հաւնող քանի մը անձանցմէ ոչ որ հաւատաց. ուստի եւ համարձակ կարելի է ըսել որ գրեթէ բոլոր ազգն ալ ուղիղ սրտով եւ աներկեւան վստահութեամբ սէր եւ մեծարանք ցուցուց այն վարդապետներուն. մանաւանդ որ Մխիթարեանց վերջին ժամանակները ազգին դէմ հրատարակած յայտնի թշնամական եւ նախատական գրուածքներն ու յայտարարութիւնները ամենուին աչքին տուչեւն էին եւ ամենուին սրտին մէջ իրաւացի ատելութիւն մը ձգեր էին անոնց դէմ:

Կամաց կամաց ազգին մէկ մասը կարծես թէ մոռցաւ այն մէկ երկու տարի առաջ հանդիպած գրեթէ ազգային յեղափոխութիւնը: Եւ թէպէտ ազգը ամենայն սիրով յանձնեց այն վարդապետներուն իւր զաւակաց դաստիարակութիւնը (որ ամենամեծ վստահութեան անտարակուսելի նշան էր), բայց միանգամայն երկու ականջին զոնէ մէկը բացաւ Մխիթարեանց եւ նոցա արբանեակներուն նախանձոտ եւ թունալից խօսքերը լսելու, որով շատին միտքը չծրոնեցաւ ալ նէ՝ պղտորեցաւ: Եւ ահա այն պղտորութեան մէջ ստրկի եւ կուսակցութեան որսորդութիւն ընելը շատ ատրոթելի երեւցաւ քանի մը բախտախնդիր, ինքնահաւան, վայրահաշ եւ կռուասէր մարդկանց, որ առաջին յօդուածին մէջ յիշուեցան, եւ որոց աչքին փուշ եղած էին չորս վարդապետաց տրուած պատիւները, օգնութիւնները, զովեստները:

Բայց խօսքերնիս ականայ երկընցուցինք մեք Մխիթարեանց մասնաւոր հակառակութեանը վրայ չորս վարդապետաց դէմ. յաջորդ յօդուածին թողումք տեսնելը թէ Մխիթարեանք իսկզբանէ հետէ ինչպէս վարուեր են մեր ազգութեանը հետ, այսինքն թէ ինչ կերպով եւ ինչ զէնքերով պատերազմեր է իրենց պապականութիւնը ազգին հայութեանը դէմ: